

s. DOROTA CHWIŁA FMA

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Sekcja Nauk Biblijnych

ZNACZENIE CZASOWNIKA ΠΙΣΤΕΥΩ (WIERZYĆ) W EWANGELII JANOWEJ W KONTEKŚCIE STAROTESTAMENTALNEGO וַיִּשְׁמַע

Słowa kluczowe: wiara, Ewangelia Janowa, Stary Testament, πιστεύω, וַיִּשְׁמַע

1. Wprowadzenie. 2. „Wierzyć” w Starym Testamencie. 2.1. Czasownik וַיִּשְׁמַע w Biblii hebrajskiej. 2.2. Czasownik πιστεύω w Septuagincie. 3. „Wierzyć” w Ewangelii Janowej. 3.1. Czasownik πιστεύω i jego znaczenia. 3.2. Nieobecność rzeczownika „wiara” (ἡ πίστις). 4. Zakończenie

1. WPROWADZENIE

Temat relacji człowieka z Bogiem jest kluczowym zagadnieniem w Biblii. Bóg, objawiając się człowiekowi, wchodzi z nim w dialog. Tę odpowiedź na Boże objawienie *Katechizm Kościoła Katolickiego* nazywa wiarą: „wiara jest odpowiedzią człowieka daną Bogu, który mu się objawia i udziela, przynosząc równocześnie obfite światło człowiekowi poszukującemu ostatecznego sensu swego życia” (KKK 26).

To zagadnienie zajmuje szczególne miejsce w Ewangelii Janowej, której celem jest doprowadzenie czytelnika do wiary w Jezusa jako Mesjasza i Syna Bożego (J 20, 31). Ponadto sama częstotliwość użycia czasownika πιστεύω (98 razy) świadczy już o wadze tej tematyki. Stąd też Ignace de la Potterie nazywa ją „Ewangelią wiary”¹. Janowa koncepcja wiary wydaje się bogatsza niż samo znaczenie greckiego czasownika πιστεύω. Zastanawiający jest również brak rzeczownika ἡ πίστις (wiara). Stąd rodzi się pytanie: dlaczego Jan Ewangelista nie zastosował formy rzeczownikowej, a jedynie czasownikową? Jaki to ma wpływ na Janowe rozumienie wiary?

¹ I. de la Potterie, *Wiara w pismach Janowych*, tłum. z fr. M.S. Wróbel, *Verbum Vitae* 5 (2004), 107.

W niniejszym artykule poddany zostanie analizie czasownik πιστεύω (wierzyć), występujący w czwartej Ewangelii w kontekście hebrajskiego rdzenia אמא. Ukazanie szerokiego pola semantycznego czasownika „wierzyć” w Biblii hebrajskiej, z uwzględnieniem greckiego tłumaczenia Septuaginty, pozwoli na głębszą analizę znaczenia Janowej koncepcji wiary. Następnie zostanie podjęta próba odpowiedzi na pytania: co oznacza Janowy czasownik πιστεύω i co jest powodem nieobecności rzeczownika ή πίστις w czwartej Ewangelii.

2. „WIERZYĆ” W STARYM TESTAMENCIE

W Starym Testamencie „wierzyć w Boga” (האמין ביהוה) oznacza rozpoznać Go jako Boga, jako swojego Pana. Wiąże się to z konkretnymi cnotami i postawami, takimi jak: zaufanie, nadzieja, bojaźń i posłuszeństwo². Biblijna wiara nie jest jednak ogólnym zaufaniem Bogu, ale jest mocno zakorzeniona w tym, czego Bóg dokonał w historii. Ma wyraźne odniesienie do przeszłości i w szczególny sposób wiąże się z wiernością. W Biblii ten, kto ma nadzieję (מאמין), jest jednocześnie tym, który jest wierny (אמין). Na kartach Starego Testamentu wielokrotnie można zauważyć, że wiara nie tylko odnosi się do przeszłości, dzieł już dokonanych przez Pana, ale również do przyszłości, ponieważ wiąże się z pewnością, że Bóg spełni to, co obiecał³. Wiara jest zatem pozytywną odpowiedzią człowieka na działanie Boga, natomiast jej przeciwieństwem jest szemranie i wątpliwości, które „wystawiają na próbę” samego Boga (Wj 16, 12).

2.1. CZASOWNIK אמא W BIBLIJ HEBRAJSKIEJ

Hebrajski rdzeń אמא występuje 137 razy w Starym Testamencie. W koniugacji Qal pojawia się jedynie 7 razy, zawsze w formie imiesłowu, określając kogoś, komu została powierzona odpowiedzialność sprawowania opieki i wychowywania dzieci, co świadczy o zaufaniu wobec tej osoby⁴.

Szersze pole semantyczne odnajdujemy w koniugacji Nifal. W tej formie czasownik występuje 46 razy: 33 razy jako imiesłów, 5 razy w perfectum, a 8 razy w imperfectum. Imiesłów przybiera znaczenie przymiotnikowe i jeśli odnosi się do osoby, to wskazuje kogoś, na kim można zawsze polegać, jest to ktoś godny zaufania, niezawodny. Natomiast w przypadku rzeczy oznacza: ciągły, nieustanny, mocny, stabilny, trwały⁵. Na przykład może odnosić się do choroby, która jest ciężka i długotrwała (Pwt 28, 59), do wody, która jest stała i nie wyczerpuje się (Iz 33, 16) lub do zwodniczego strumienia, który nie ma w sobie stałości (Jr 15, 18). Czasownik w Nifalu może być również użyty na określenie słów, które są zgodne z rzeczywistością, w sensie potwierdzenia ich prawdziwości (Rdz 42, 20). Dodatkowo słownik podaje jeszcze pozostałe tłumaczenia: „być stałym, pewnym, wiernym”,

² R. Bulman, A. Weiser, *πιστεύω*, *Grande Lessico del Nuovo Testamento*, vol. 10, Brescia 1975, 402.

³ Tamże, 403.

⁴ Zob. Lb 11, 12; Rt 4, 16; 2 Sm 4, 4; 2 Krl 10, 1.5; Est 2, 7; Iz 49, 23.

⁵ A. Jepsen, אמא, *Grande Lessico dell' Antico Testamento*, vol. 1, Brescia 1988, 637.

„być trwałym, ostać się”⁶. Warto zauważyć, że wspomniany imiesłów rzadko odnosi się do Boga, a znacznie częściej pojawia się w kontekście obietnicy danej dynastii Dawidowej⁷. Z jednej strony Bóg jest Tym, któremu można ufać, ponieważ dotrzymuje danego słowa, a z drugiej strony Jego obietnice są określone jako נאמן, ponieważ są trwałe i niezawodne⁸.

Ostatnią koniugacją, a zarazem najczęściej spotykaną (51 razy), w jakiej występuje omawiany czasownik, jest Hifil. Alfred Jepsen zauważa jednak pewien problem w interpretacji i tłumaczeniu tej formy, ponieważ הִאֲמִין może mieć znaczenie zarówno deklaratywne („być mocnym, stabilnym”, „stać się godnym zaufania”), jak i sprawcze („czynić kogoś mocnym, stabilnym”), które charakterystyczne jest dla tej koniugacji⁹. Termin ten występuje również z przyimkami ל i ב, i oznacza „stać mocno, czyli polegać na danej osobie”, „być przekonanym”, „wierzyć”, „pokładać ufność w”¹⁰. Czasownik odnosi się przede wszystkim do osoby lub jakiejś wiadomości, która zdobywa zaufanie, stałość, zostaje uznana za prawdziwą¹¹. Może wiązać się także z przestrzeganiem przykazań (Pwt 9, 23), które stają się przedmiotem הִאֲמִין.

Ponadto z rdzeniem אמן są związane inne terminy: אמת (wierność, pewność, stałość, prawda)¹², אמונה (stałość, wiarygodność, wierność, uczciwość)¹³, אמן („amen”, „na pewno”)¹⁴. Warto zauważyć, że termin אמונה z punktu widzenia gramatyki hebrajskiej jest formą bierną, która dosłownie oznacza kogoś, kto „jest podtrzymywany, wspierany, obdarzony zaufaniem”¹⁵. W Wj 17, 12 mowa jest o podpieraniu rąk Mojżesza w czasie modlitwy, co spowodowało, że jego ręce były אמונה (podniesione, wsparte). Warto również zwrócić uwagę na formę אמן („amen”), która występuje aż 28 razy w Starym Testamencie. Jest stosowana jako potwierdzenie rozkazu króla (1 Krl 1, 36), akceptacja Bożego przekleństwa (Lb 5, 22; Pwt 27, 15–26), pragnienie by spełniła się wyrocznia Pana (Jr 28, 6), albo jako końcowa formuła liturgiczna wypowiedziana po błogosławieństwie (Neh 8, 6; Ps 41, 14). Stąd też wyraża w pewien sposób związek między słowem a rzeczywistością¹⁶. Innymi słowy, wierzyć (הִאֲמִין), to powiedzieć „amen” wraz z przyjęciem konsekwencji, które są z tym związane¹⁷.

Podsumowując, należy zauważyć, iż rdzeń אמן jest związany z pewną ideą stabilności, stałości, niezawodności. Jeśli jednak odnosi się do ludzi, to zawiera w sobie

⁶ J. Baumgartner, J. Stamm, L. Koehler, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, Warszawa 2013, 62.

⁷ Zob. 1 Sm 2, 35; 1 Sm 25, 28; 2 Sm 7, 16; 1 Krl 11, 38; 1 Krn 17, 23; 2 Krn 6, 17.24.

⁸ A. Jepsen, art.cyt., 635.

⁹ Tamże, 640.

¹⁰ L. Koehler, dz.cyt., 62.

¹¹ A. Jepsen, art.cyt., 661.

¹² J. Baumgartner, J. Stamm, L. Koehler, dz.cyt., 67.

¹³ Tamże, 61.

¹⁴ Tamże, 62–63.

¹⁵ Więcej na temat znaczenia terminu אמונה w Starym Testamencie – zob. E. Perry, *Meaning of 'emuna' in the Old Testament*, *Journal of Bible and Religion* 21/4 (1953), 252–256.

¹⁶ R. Bulman, A. Weiser, art.cyt., 370.

¹⁷ Tamże, 371.

element wątpliwości, sceptycyzmu. W odniesieniu do Boga natomiast zawsze pojawia się w stopniu absolutnym: Bóg jest wierny (אמן), a Jego słowa i obietnice są godne zaufania¹⁸.

2.2. CZASOWNIK ΠΙΣΤΕΥΩ W SEPTUAGINCIE

Hebrajski czasownik אמן w koniugacji Hifil jest zazwyczaj tłumaczony przez Septuagintę jako πιστεύω (44 razy). Jednak pojawiają się również inne greckie czasowniki takie jak: ἐμπιστεύω¹⁹ (Pwt 1, 32; Sdz 11, 20), πείθω²⁰ (Prz 26, 25) i καταπιστεύω²¹ (Mi 7, 5). Remigiusz Popowski przytacza następujące znaczenia czasownika πιστεύω: wierzyć, dawać wiarę, ufać, powierzać²². Ponadto, jak podaje konkordancja, grecki czasownik πιστεύω może odnosić się również do שמע (słuchać) i בטח (ufać)²³. W tym miejscu warto zauważyć różnicę między czasownikiem בטח (ufać) a omawianym אמן. Czasownik בטח (ufać) może oznaczać: ufać we własne siły (Ps 49, 7; Prz 28, 26), we własne dzieła (Jr 48, 7), polegać na własnej sprawiedliwości (Ez 33, 13). Natomiast אמן nie odnosi się jedynie do podmiotu, ale opiera się na wzajemnej relacji²⁴. Ponadto בטח może mieć negatywne znaczenie, np. idolatrii, czyli ufności pokładanej w bożkach (Iz 42, 17), co zaś nigdy nie jest wyrażane za pomocą czasownika אמן. Na podstawie tej krótkiej analizy można zauważyć, że grecki czasownik πιστεύω nie jest dosłownym ekwiwalentem אמן. Rzeczywistość wyrażona hebrajskim אמן wyraża koncepcję starotestamentalnej wiary, która odnosi się do relacji z Bogiem obejmującej całego człowieka: zarówno jego zewnętrzne postawy, jak i życie wewnętrzne²⁵.

Kolejna różnica wynika z faktu, że język grecki ma rzeczownik oznaczający wiarę (ἡ πίστις), natomiast w języku hebrajskim nie ma jego dosłownego odpowiednika²⁶. Może być to związane z tym, że Żydzi nie używali pojęć abstrakcyjnych, ich język był bardzo konkretny, znajdujący swoje odzwierciedlenie w życiu codziennym. Na przykład czasownik „gniewać się” oddany jest poprzez wyrażenie „zapaliły się nozdrza” (אף יחרר)²⁷, natomiast „być ważnym” oznacza to samo,

¹⁸ Bóg jest (אמן) wierny, zob. Pwt 7, 9; Iz 49, 7; Boże obietnice są (אמן) wierne, godne zaufania, zob. Ps 89, 29; Ps 93, 5; Ps 111, 7. Por. A. Jepsen, art.cyt., 696.

¹⁹ Powierzyć, ufać komuś – zob. Z. Abramowiczówna, *Słownik grecko-polski*, t. 2, Warszawa 1958, 115.

²⁰ Przekonywać, namawiać; ufać, wierzyć komuś, być pewnym – zob. R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski*, Warszawa 1995, 480.

²¹ Uwierzyć, zaufać, powierzyć, zob. Z. Abramowiczówna, dz.cyt., 599.

²² R. Popowski, dz.cyt., 494–495.

²³ T. Muraoka, *A Greek-Hebrew/Aramaic Two-Way Index to the Septuagint*, Louvain–Paris–Walpole 2010, 96.

²⁴ R. Bulman, A. Weiser, art.cyt., 385.

²⁵ Tamże, 377.

²⁶ Grecki rzeczownik ἡ πίστις oznacza wiarę, ufność, wierność, rzetelność, uczciwość, zaufanie, zob. R. Popowski, dz.cyt., 495.

²⁷ W Biblii hebrajskiej nos jest organem symbolizującym gniew, ponieważ w gniewie ciężko się oddycha przez nos i ogień pali w środku (Pwt 32, 22), zob. L. Koehler, dz.cyt., 74.

co „być ciężkim” (כבד)²⁸, a „przeklinać kogoś” to „czynić kogoś lekkim” (ללך)²⁹. Ponieważ grecki rzeczownik ἡ πίστις („wiara”) mógł być zbyt abstrakcyjny dla Żydów, woleli używać podobnych terminów, które wyrażały wierność, stałość, pewność (אמונה, אמונה, אמת).

3. „WIERZYĆ” W EWANGELII JANOWEJ

Temat wiary odgrywa bardzo ważną rolę w czwartej Ewangelii. Świadczy o tym m.in. częstotliwość użycia czasownika πιστεύω, który u Jana występuje aż 98 razy, natomiast u synoptyków jedynie 34 razy (Mt – 11 razy, Mk – 10, Łk – 9). Wskazuje na to również cel czwartej Ewangelii: „abyście wierzyli, że Jezus jest Mesjaszem, Synem Bożym” (J 20, 31). Ponadto sam Jezus podkreśla, że jedynym dziełem, którego pragnie od nas Bóg, to wiara w Tego, którego On posłał (J 6, 29). Uczeń Jezusa jest zatem zaproszony do nieustannej wędrówki w wierze, do rozpoznawania w Nim Syna Bożego (J 1, 49–50), do przyjmowania Słowa (J 1, 12). Ci zaś, którzy wierzą w imię Jego, otrzymują dar dziecięstwa Bożego (J 1, 12).

3.1. CZASOWNIK ΠΙΣΤΕΥΩ I JEGO ZNACZENIA

W czwartej Ewangelii czasownik πιστεύω występuje w kilku konstrukcjach składniowych, które nieco różnią się znaczeniowo, ale razem dają pełny obraz Janowej koncepcji wiary. Można wymienić następujące wyrażenia:

- πιστεύω εις („wierzyć w”) – 36 razy,
- πιστεύω (forma absolutna „wierzyć”) – 30 razy,
- πιστεύω + celownik („wierzyć komuś/czemuś”) – 18 razy,
- πιστεύω ὅτι („wierzyć, że”) – 13 razy,
- πιστεύω + biernik (J 11, 26b: „wierzysz w to?”) – 1 raz.

Najczęściej występującą konstrukcją z czasownikiem „wierzyć” w czwartej Ewangelii jest wyrażenie πιστεύω εις („wierzyć w”). Warto zauważyć, że taka konstrukcja nie pojawia się ani razu w Septuagincie, a w Nowym Testamencie, poza pismami Janowymi, jedynie 8 razy³⁰. Jest ona zatem charakterystyczna dla teologii Janowej. Zastosowany przyimek εις z biernikiem zazwyczaj wskazuje na dynamikę, ruch do środka czegoś lub pewne ustosunkowanie się do osoby (do, ku, dla)³¹. W tym przypadku może podkreślać dynamizm wiary, gdyż jest ona drogą prowadzącą do Jezusa i do Ojca, która polega na przyłgnięciu i całkowitym zaufaniu Jezusowi i Ojcu³². Wiara wyraża zatem osobistą relację między wierzącym a Jezusem. Przyjęcie Jezusa (J 1, 12; 5, 43; 13, 20), przyjęcie świadectwa (J 3, 11) i Jego słowa (J 12, 48; 17, 8)

²⁸ Tamże, 430–431.

²⁹ Tamże, 168–169.

³⁰ Mt 18, 6; Mk 9, 42; Dz 10, 43; Rz 4, 18; Rz 10, 10; Ga 2, 16; Flp 1, 29; 1 P 1, 8.

³¹ Więcej informacji na temat zastosowania przyimka εις w Nowym Testamencie, zob. A. Piwowar, *Składnia języka greckiego Nowego Testamentu*, Lublin 2017, 221.

³² I. de la Potterie, art.cyt., 110.

są tożsame z aktem wiary³³. W omawianym wyrażeniu πιστεύω εἰς można dostrzec dosłowne tłumaczenie hebrajskiej formuły כַּאֲמִינִי, co zaś może stanowić jeden z argumentów świadczących o semickim źródle Ewangelii Janowej³⁴. Ponadto samo rozróżnienie między πιστεύω εἰς a πιστεύω + celownik odpowiadałoby hebrajskim konstrukcjom: כַּאֲמִינִי, wyrażającej zaufanie i לֵאמֹנִי, oznaczającej prostą wiarę³⁵.

Konstrukcja πιστεύω + celownik wskazuje natomiast na przedmiot wiary. Wiąże się z przyjęciem świadectwa wobec osoby Jezusa i uznaniem go za prawdziwe. U Jana ludzie wezwani są do uwierzenia świadectwu Pism (J 2, 22), Mojżeszowi (J 5, 46) i jego pismom (J 5, 47), do uwierzenia słowom (J 2, 22; 4, 50; 5, 47b) i dziełom (J 10, 38) Jezusa, co jest równoznaczne z wiarą w Niego samego (J 5, 38.46b; 6,30; 8, 31.45.46; 10, 37.38a). Wierzyć Jezusowi i Jego słowu oznacza zatem wierzyć Bogu (J 5, 24).

Kolejnym wyrażeniem jest πιστεύω ὅτι („wierzyć, że”). Zakłada ono konkretną treść wiary: że Jezus jest Świętym Boga (J 6, 69), że Jezus jest Chrystusem, Synem Bożym (J 11, 27), że Bóg Go posłał (J 11, 42; 17, 8.21). Przedmiotem wiary jest również stwierdzenie Jezusa: „Ja Jestem” (J 8, 24; 13, 19), które nawiązuje do starotestamentalnego Imienia Bożego, objawionego Mojżeszowi (J Wj 3, 14). Ponadto w rozmowie z Filipem objawia mu prawdę o swojej jedności z Ojcem: „Czy nie wierzysz, że Ja jestem w Ojcu, a Ojciec we Mnie?” (J 14, 10). Taka wiara prowadzi do życia wiecznego i jest celem napisania Ewangelii (J 20, 31).

Warto zauważyć, że w Ewangelii Jana czasownik πιστεύω (wierzyć) występuje często z czasownikami oznaczającymi widzenie: ὁράω, θεωρέω czy też θεάομαι. Dwukrotnie jest mowa o tym, że ludzie, widząc znaki i cuda dokonywane przez Jezusa, uwierzyli w Niego (J 2, 23; 11, 45). Również umiłowany uczeń, ujrawszy pusty grób, uwierzył (J 20, 8), a Tomasz, widząc rany Zmartwychwstałego, wyznał „Pan mój i Bóg mój” (J 20, 28). Jednak owo „widzenie” nie zawsze prowadzi do wiary, proces ten nie dokonuje się automatycznie. Słuchacze Jezusa domagali się znaków, chcieli zobaczyć cud, by dzięki niemu uwierzyć Jezusowi (J 4, 48; 6, 30). On sam jednak wyrzuca im brak wiary, można bowiem zobaczyć Jezusa i Jego dzieła, a jednak dalej trwać w niewierze (J 6, 36). Ten związek widzenia i aktu wiary jest jeszcze bardziej dostrzegalny w J 6, 40, kiedy Jezus mówi: „jest wolą Ojca, aby każdy, kto widzi Syna i wierzy w Niego, miał życie wieczne”. Ponadto motyw widzenia i wiary występuje również w jedynym błogosławieństwie, wypowiedzianym przez Janowego Jezusa, gdyż dotyczy ono tych, którzy nie widzieli, a uwierzyli (J 20, 29). Zatem to sam akt wiary, który nie jest poprzedzony widzeniem, staje się błogosławieństwem. Co więcej, Jezus w rozmowie z Martą – siostrą Łazarza, mówi, że jeśli uwierzy, ujrzy chwałę Bożą (J 11, 40). W tych słowach widoczny jest jakby odwrócony dotychczasowy porządek, ponieważ wiara prowadzi tu do oglądania rzeczywistości duchowej. Podsumowując, można zauważyć, że czwarta Ewangelia wyraźnie łączy ze sobą czynność wierzenia, jak i widzenia. Oglądanie cudów i znaków,

³³ G.E. Ladd, *Theology of New Testament*, Grand Rapids 1993, 308.

³⁴ L. Morris, *The Gospel according to John. The English text with introduction, exposition and notes*, Grand Rapids 1971, 336.

³⁵ C.F. Burney, *The Aramaic Origin of the Fourth Gospel*, Oxford 1922, 34.

które jest widzeniem zmysłowym, może poprzedzać akt wiary, chociaż nie zawsze do niej prowadzi. Oglądanie chwały Bożej, a więc widzenie duchowe, jest natomiast konsekwencją decyzji wiary.

Tym, co prowadzi do wiary, jest również słuchanie. Czasownik ἀκούω (słuchać) ma ważne znaczenie w całej Ewangelii Janowej, jak i w drodze wiary ucznia³⁶. Wielu, słuchając Jezusa, uwierzyło Jego słowu, które głosił (J 2, 22; 4, 50). Słuchanie słowa Jezusa, trwanie w Jego nauce umacnia wiarę uczniów i daje życie wieczne (J 5, 24; 8, 31). Do wiary może prowadzić jednak nie tylko słuchanie Jezusa, ale również słuchanie o Nim. Przykładem tego jest perykopa o Samarytance, gdzie mowa jest, że mieszkańcy miasta uwierzyli w Jezusa dzięki słowu jej świadectwa (J 4, 39). Podobna myśl wyrażona jest w modlitwie arcykapłańskiej Jezusa, kiedy prosi On Ojca za tych, „którzy dzięki ich słowu będą wierzyć we Mnie” (J 17, 20). Ten ścisły związek między „słuchaniem” a „wierzeniem” prowadzi do przekonania, że wiara jest odpowiedzią na usłyszane słowo, natomiast niewiara ukazana jest jako niemożność słuchania słowa Jezusa (J 8, 42–47)³⁷.

Cechą charakterystyczną teologii Janowej jest również występowanie czasownika πιστεύω (wierzyć) z wyrażeniem ἔχω ζωὴν αἰώνιον (mieć życie wieczne)³⁸. Jezus wielokrotnie mówi, że ten, kto wierzy w Niego, ma życie wieczne i nie umrze na wieki. Zatem wiara prowadzi do życia i jest jego źródłem. Wskazuje na to także epilog Ewangelii: „abyście wierzyli, że Jezus jest Mesjaszem, Synem Bożym, i abyście wierząc mieli życie w imię Jego” (J 20, 31).

Carlo M. Martini zauważa, że Jan używa wielu synonimów czasownika „wierzyć”, które pomagają zrozumieć znaczenie aktu wiary. Są nimi: przyjąć Jezusa (J 1, 12; 5, 43), przyjść do Jezusa (J 6, 35), słuchać Go (J 10, 26n), strzec słowa (J 8, 51; 14, 23), trwać w Nim (J 15, 5). Sformułowania te pełniej ukazują jak bardzo złożonym aktem jest wiara Janowa³⁹. Do tych wyrażen można dodać również czasownik γινώσκω (znać), który często jest użyty paralelnie do πιστεύω (J 14, 7.10; 17, 8; 17, 21.23) lub jako jego konsekwencja (J 10, 38)⁴⁰. Janowe poznanie nie ogranicza się zatem jedynie do intelektu, ale chodzi tu przede wszystkim o jego biblijne rozumienie (hebr. וָדַע), które wyraża bliską więź, zjednoczenie osób. Polega na doświadczeniu przedmiotu, który się poznaje⁴¹. Kolejny znaczeniowo bliski czasownik – μένω, który wielokrotnie pojawia się w J 15, użyty jest jako określenie trwania w Chrystusie na wzór latorośli, która trwa w winnym krzewie. To zaś zakłada pewną stałość, niezmiennność, a to jest już bliskie rozumieniu hebrajskiego czasownika וָדַע. Można zatem stwierdzić, że czasownik μένω (trwać, przebywać) wyraża tu podobną ideę do πιστεύω (wierzyć)⁴². Dlatego w J 15, gdy jest mowa o trwaniu w Chrystusie, nie jest wspomniana wiara, ponieważ te dwa pojęcia

³⁶ Czasownik ἀκούω występuje 58 razy w czwartej Ewangelii i stanowi część terminologii Janowej związanej z objawieniem, zob. I. de la Potterie, art.cyt., 112.

³⁷ A. Paciorek, *Ewangelia umiłowanego ucznia*, Lublin 2000, 172.

³⁸ J 3,15.16.36; 5, 24; 6, 40.47.

³⁹ C.M. Martini, *Il Vangelo secondo Giovanni*, Roma 1981, 103.

⁴⁰ R. Schnackenburg, *Il Vangelo di Giovanni 1–4*, Brescia 1973, 706.

⁴¹ M.S. Wróbel, *Wierzyć, czyli przyjmować*, Pastores 50 (2011) 1, 14.

⁴² L. Morris, dz.cyt., 336.

zostają ze sobą utożsamione. Podsumowując, należy podkreślić, że Janowa wiara polega na przyjęciu objawienia Bożego, na całkowitym przyłgnięciu do Jezusa, trwaniu w Nim i w Jego słowie.

Czytając Ewangelię Janową, można zauważyć, że słuchacze Jezusa dzielą się na dwie grupy: jedni to ci, którzy w Niego uwierzyli⁴³, a drudzy to ci, którzy odrzucili Go⁴⁴. Podział ten dokonuje się w sercu człowieka, gdzie zapada decyzja o przyjęciu bądź nie Bożego objawienia. Te dwie postawy: przyjmowania i odrzucania są związane z wiarą lub niewiarą w tak nierozzerwalny sposób, że Jan Ewangelista utożsamia wiarę z przyjęciem Syna Bożego⁴⁵. Zatem wiara w Jezusa i przyjęcie Jego Słowa daje moc stania się dzieckiem Bożym (J 1, 12), natomiast niewiara jest określona jako największy grzech, którego może dopuścić się człowiek (J 16, 9). Jest nieposłuszeństwem wobec Boga, brakiem przyjęcia Chrystusa i Jego nauki (J 3, 36)⁴⁶. Również w tym aspekcie widoczne jest centralne miejsce wiary w teologii czwartej Ewangelii.

3.2. NIEOBECNOŚĆ RZECZOWNIKA „WIARA” (ΠΙΣΤΙΣ)

Analiza czasownika πιστεύω (wierzyć) w czwartej Ewangelii prowadzi do spostrzeżenia, że Jan Ewangelista ani razu nie używa formy rzeczownikowej ἡ πίστις (wiara). Wydaje się to tym bardziej zadziwiające, jeśli porównamy użycie tego rzeczownika z Ewangelią synoptycznymi (Mt – 8, Mk – 5, Łk – 11), czy też z częstym występowaniem formy czasownikowej w czwartej Ewangelii (98 razy). Stąd też rodzi się pytanie: dlaczego w Ewangelii Janowej brak jest rzeczownika ἡ πίστις? Czy jest to świadomy zabieg autora, a jeśli tak, to co chce przez to zakomunikować czytelnikowi?

Znany egzegeta Ignace de la Potterie twierdzi, że Jan nie używa rzeczownika abstrakcyjnego „wiara”, ale jedynie czasownik, by wskazać na konkretną i egzystencjalną postawę, która jest związana z aktem wiary⁴⁷. Podobną myśl wyraża Edward Szymanek, który zauważa, że brak formy rzeczownikowej („wiara”) wynika z tego, iż autor czwartej Ewangelii „nie chce rozpatrywać natury samej wiary jako cnoty lub wewnętrznej dyspozycji, pragnie natomiast mówić o samym akcie wiary, czyli jej działaniu”⁴⁸. George E. Ladd jest natomiast zdania, że powodem nieobecności rzeczownika „wiara” mogła być chęć uniknięcia tego, by wiara była rozumiana jedynie jako „poprawna teologia”⁴⁹. Inne wyjaśnienie podaje Carlo Martini, który zauważa,

⁴³ J 2, 11.22.23; 4, 39.41.42.50.53; 6, 69; 7, 31; 8, 30.31; 9, 38; 10, 42; 11, 27.45; 12, 11; 12, 42; 16, 30.

⁴⁴ J 7, 5; 12, 37.

⁴⁵ M.S. Wróbel, art.cyt., 10.

⁴⁶ W greckim tekście J 3, 36 „ten, kto wierzy” (ὁ πιστεύων) jest przeciwstawiony „temu, kto jest nieposłuszny” (ὁ ἀπειθῶν). Biblia Tysiąclecia oba terminy tłumaczy podobnie: „ten, kto wierzy” i „ten, kto nie wierzy”.

⁴⁷ I. de la Potterie, art.cyt., 109.

⁴⁸ E. Szymanek, *Wiara i niewiara*, w: *Egzegeza Ewangelii wg św. Jana. Kluczowe teksty i tematy teologiczne*, red. F. Gryglewicz, Lublin 1992, 261–262.

⁴⁹ G.E. Ladd, dz.cyt., 307.

że użycie jedynie czasownika, który nie jest precyzyjny, może wskazywać na wiarę niedoskonałą, mającą różne poziomy⁵⁰.

Po przytoczeniu powyższych wyjaśnień można wziąć pod uwagę jeszcze jedną hipotezę. Jest ona związana z teorią o aramejskim źródle Ewangelii Janowej⁵¹. Marie-Émile Boismard twierdzi, że pierwotna redakcja czwartej Ewangelii (tzw. *Grundschrift*) była w języku aramejskim⁵². Na poparcie tej hipotezy przywołuje wiele semickich cech obecnych w Ewangelii Janowej, a są to m.in.: charakterystyczna struktura i logika zdań, liczne arameizmy (np.: ῥαββί, Γαββαθα, Μεσσίας)⁵³. Ponadto francuski egzegeta zauważył, że różnice w wariantach tekstu greckiego czwartej Ewangelii można wielokrotnie wyjaśnić jako różne tłumaczenia tego samego oryginału aramejskiego⁵⁴. Nie można również zapomnieć o środowisku powstawania Ewangelii Janowej, która była ściśle związana z judaizmem⁵⁵. Judeochrześcijananie, czyli Żydzi, którzy uwierzyli w Jezusa, stanowili trzon wspólnoty Janowej. Co więcej, sam Jezus pochodził z Galilei, a więc posługiwał się językiem aramejskim. Stąd też język ten prawdopodobnie był nośnikiem pierwotnego przekazu ewangelicznego. To zaś miało wpływ na kształtowanie się tradycji ustnej, która na pewnym etapie musiała być przetłumaczona i spisana w języku greckim⁵⁶.

W tym kontekście nasuwa się zatem jeszcze jedno wyjaśnienie braku rzeczownika „wiara”. Mianowicie, podobnie jak w języku hebrajskim i aramejskim rzeczownik ten nie występuje (a jedynie czasownik וַיִּאֵמַר), tak Ewangelia Janowa, mająca aramejskie źródło, nie zastosowała tej formy. Potwierdzeniem tej hipotezy jest Janowe rozumienie πιστεύω, które jest bliskie starotestamentalnemu וַיִּאֵמַר. Jako że „wierzyć”, to trwać mocno (Iz 7, 9; J 15, 4), opierać się na kimś, komu można zaufać. Wiara jest zjednoczeniem się ucznia z Jezusem, które obejmuje całego człowieka: wolę, uczucia, poznanie, życie religijne i moralne⁵⁷.

⁵⁰ C.M. Martini, dz.cyt., 100.

⁵¹ Więcej na temat hipotezy o aramejskim źródle Ewangelii Janowej, zob. A. Meyer, *Jesu Muttersprache: das galiläische Aramäisch in seiner Bedeutung für die Erklärung der Reden Jesu end der Evangelien überhaupt*, Freiburg im Breisgau 1896; G.H. Dalman, *Dalman, G.H., The Words of Jesus. Considered in the light of post-biblical Jewish writings and the Aramaic language*, Edinburgh 1902; C.F. Burney, *The Aramaic Origin of the Fourth Gospel*, Oxford 1922; C.C. Torrey, *The Aramaic Origin of the Gospel of John*, The Harvard Theological Review 16 (1923) nr 4, 305–344; J.A. Montgomery, *The origin of the Gospel According to St. John*, Philadelphia 1923; M. Black, G. Vermès, *An Aramaic Approach to the Gospels and Acts*, Oxford 1979.

⁵² M.E. Boismard, A. Lamouille, *Un évangile pré-johannique*, t. 2/2, Paris 1993, 283–291.

⁵³ M.E. Boismard, E. Cothenet, A. George, *Introduction à la Bible*, Paris 1977, 121. Na temat semickiego tła Ewangelii Janowej zob. M.S. Wróbel, *Wprowadzenie...*, dz.cyt., 268.

⁵⁴ M.E. Boismard, A. Lamouille, *Un évangile pré-johannique*, t. 1/2, Paris 1993, 329–333.

⁵⁵ Więcej na temat długotrwałego procesu rozchodzenia się dróg Kościoła i Synagogi zob. M. Rosik, *Kościół a Synagoga (30–313 po Chr.). Na rozdrożu*, Wrocław 2016.

⁵⁶ M. Black, G. Vermès, dz.cyt., 16.

⁵⁷ E. Szymanek, art.cyt., 267.

4. ZAKOŃCZENIE

Ewangelia Janowa niewątpliwie ma na celu doprowadzenie czytelnika do wiary. Ukazuje ją jako głęboką relację z Bogiem, przyłgnięcie do Niego całym sobą, trwanie w nauce Jezusa, zachowywanie Jego przykazań. Nie jest chwilowym porywem, ale zdecydowaną i konsekwentną decyzją. Nie zaprzecza to, iż wiara ucznia podlega ciągłemu rozwojowi, przechodzi przez różne etapy. Taka koncepcja ma swoje źródło w starotestamentalnym znaczeniu czasownika אָמַן (wierzyć). Zawiera on bowiem ideę stałości, stabilności, niezawodności. W Starym Testamencie przede wszystkim to Bóg jest wierny, a Jego obietnice są godne zaufania. Dzięki temu człowiek może z pewnością odpowiadać na Boże objawienie.

W czwartej Ewangelii, mimo że bardzo często pojawia się czasownik πιστεύω , to jednak ani razu nie jest użyta forma rzeczownikowa $\eta\ \pi\acute{\iota}\sigma\tau\iota\varsigma$. Może to wskazywać na jej semickie źródło, ponieważ analogicznie do Starego Testamentu, gdzie brak jest równoznaczengo słowa określającego wiarę, tak dzieje się w Ewangelii Janowej. Ewangelista nie używa tego abstrakcyjnego rzeczownika, wiara bowiem składa się z konkretnych postaw: trwania w Jezusie, słuchania Jego słowa, poznawania Go, które prowadzi do zjednoczenia. To zaś jest źródłem dziecięctwa Bożego (J 1, 12) i prowadzi do życia wiecznego (J 20, 31). Trafnym podsumowaniem są słowa papieża Franciszka z Encykliki *Lumen fidei*:

Wiara rodzi się w spotkaniu z Bogiem żywym, który nas wzywa i ukazuje nam swoją miłość, miłość uprzedzającą, na której możemy się oprzeć, by trwać niezłomnie i budować życie⁵⁸.

BIBLIOGRAFIA

- Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1958.
- Baumgartner J., Stamm J., Koehler L., *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, Warszawa: Vocatio 2013.
- Black M., Vermès G., *An Aramaic Approach to the Gospels and Acts*, Oxford: Clarendon Press 1979.
- Boismard M.E., Cothenet E., George A., *Introduction à la Bible*, Paris: Desclée 1977.
- Boismard M.E., Lamouille A., *Un évangile pré-johannique*, t. 1/2, Paris: Gabalda 1993.
- Bultmann R., Weiser A., *πιστεύω*, Grande Lessico del Nuovo Testamento, vol. 10, Brescia: Paideia 1975, 337–488.
- Burney C.F., *The Aramaic Origin of the Fourth Gospel*, Oxford: Clarendon Press 1922.
- Dalman G.H., *The Words of Jesus. Considered in the light of post-biblical Jewish writings and the Aramaic language*, Edinburgh: Clark 1902.
- Franciszek, *Lumen fidei*, Kraków: Wydawnictwo AA 2013.
- Jepsen A., אָמַן , Grande Lessico dell'Antico Testamento, vol. 1, Brescia: Paideia 1988, 625–696.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań: Pallottinum 1994.
- Ladd G.E., *Theology of New Testament*, Grand Rapids: Eerdmans 1993.
- Martini C.M., *Il Vangelo secondo Giovanni*, Roma: Borla 1981.
- Meyer A., *Jesu Muttersprache: das galiläische Aramäisch in seiner Bedeutung für die Erklärung der Reden Jesu end der Evangelien überhaupt*, Freiburg im Breisgau 1896.

⁵⁸ Franciszek, Encyklika *Lumen fidei*, Kraków 2013, 8.

- Montgomery J.A., *The Origin of the Gospel According to St. John*, Philadelphia: Fortress 1923.
- Morris L., *The Gospel according to John. The English text withh introduction, exposition and notes*, Grand Rapids: Eerdmans 1971.
- Muraoka T., *A Greek-Hebrew/Aramaic Two-Way Index to the Septuagint*, Louvain–Paris–Walpole, MA: Peeters 2010.
- Paciorek A., *Ewangelia umiłowanego ucznia*, Lublin: RW KUL 2000.
- Perry E., *Meaning of ‘emuna in the Old Testament*, *Journal of Bible and Religion*, 21/4 (1953), 252–256.
- Piwowar A., *Składnia języka greckiego Nowego Testamentu (Materiały Pomocnicze do Wykładów z Bibliistyki 13)*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2017.
- Popowski R., *Wielki słownik grecko-polski*, Warszawa: Vocatio 1995.
- Potterie de la I., *Wiara w pismach Janowych*, tłum. z fr. M.S. Wróbel, *Verbum Vitae* 5 (2004), 107–115.
- Rosik M., *Kościół a Synagoga (30–313 po Chr.). Na rozdrożu*, Wrocław: Chronicon 2016.
- Schnackenburg R., *Il Vangelo di Giovanni 1–4*, Brescia: Paideia 1973.
- Szymanek E., *Wiara i niewiara*, w: *Egzegeza Ewangelii wg św. Jana. Kluczowe teksty i tematy teologiczne*, red. F. Gryglewicz, Lublin: RW KUL 1992, 261–281.
- Torrey C.C., *The Aramaic Origin of the Gospel of John*, *The Harvard Theological Review* 16 (1923) nr 4, 305–344.
- Wróbel M.S., *Wierzyć, czyli przyjmować*, *Pastores* 50 (2011) 1, 7–14.
- Wróbel M.S., *Wprowadzenie do Biblii Aramejskiej*, Lublin: Gaudium 2017.

THE MEANING OF THE VERB ΠΙΣΤΕΥΩ (BELIEVE) IN THE GOSPEL OF JOHN IN THE CONTEXT OF THE OLD TESTAMENT אֱמֻנָה

Summary

The faith is one of the key issues of John’s Gospel. To believe means to enter into a personal relationship with Jesus, to listen to His word. In the context of the Hebrew verb אֱמֻנָה, to believe is to remain steadfast in His teaching, His commandments. The disciple’s faithfulness is based primarily on God’s promises, which are infallible. The act of „believing” is a dynamically developing process for John. This is why only the verb πιστεύω occurs in the text of the fourth Gospel, while the noun form ἡ πίστις is absent.

Key words: faith, Gospel of John, Old Testament, πιστεύω, אֱמֻנָה

Nota o Autorce

Siostra **Dorota CHWIŁA** FMA – doktorantka w Szkole Doktorskiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (dyscyplina: nauki teologiczne, Sekcja Nauk Biblijnych). Zainteresowania naukowe: Ewangelia wg św. Jana, relacje między judaizmem a chrześcijaństwem, Targumy.

Kontakt e-mail: dorota.chwila@kul.pl